

ОСНОВНЕ СМЕРНИЦЕ ПРОУЧАВАЊА СОЦИЈАЛНЕ СТРУКТУРЕ СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ У ПЕРИОДУ РИМСКЕ ДОМИНАЦИЈЕ НА ОСНОВУ ЕПИГРАФСКОГ МАТЕРИЈАЛА

Радмила Зотовић, Археолошки институт, Београд

У раду је утврђена схема анализе социјалне структуре становништва која се састоји од шест основних тачака са одређеним подтачкама у оквиру њих. Тих шест основних тачака представља распад родовских заједница, крвно сродство, друштвену хијерархију, распоред и кретање војних јединица, однос становништва и религије и остало од мањег значаја. Расправљајући о томе аутор такође даје и закључак о уоченим чињеницама као што су бројно преимућство војних функција у односу на цивилне, значај проучавања друштвеног staleжа витезова, утицај и улога војних витезова на муниципални живот и резултате истога, рађене за друге провинције Царства.

Кључне речи: епиграфски споменици, друштвена хијерархија, ономастика, војне и цивилне функције, витешки ред.

Анализа социјалне структуре становништва периода римске доминације на тлу Србије није до сада рађена као посебан вид синтезе у анализи археолошког материјала. Овај вид анализе археолошког материјала изискује дугорочну анализу материјала сврстаног у три групе: 1. епиграфских споменика, 2. покретног археолошког материјала, и 3. онога што смо за сада назвали “структура сахрањивања”. Последње две наведене тачке у анализи социјалне структуре становништва од важности су за социјално-етничку анализу састава становништва, примање културних и привредних импулса са стране и њихово “одашиљање” на страну, разликовање степена аутохтоног елемента од римског и успостављање корелације у анализи процеса романизације, који, опет, може бити двојак: под утицајем римских стандарда социјално-политичког устројства као битнијим фактором, и досељавањем већ романизоване структуре становништва аутохтоног елемента са свога подручног исхо-

дишта.¹ Како анализа оваквих група археолошког материјала изискује дугорочан рад, то смо се за почетак одлучили за анализу епиграфског материјала.

За анализу социјалне структуре становништва на основу епиграфског материјала утврдили смо шест основних тачака са одређеним подтачкама у оквиру њих. То су:

I. распад родовских заједница

II. крвно сродство

1. мешовити бракови
2. евентуално досељавање у породичним групама

III. друштвена хијерархија

1. војне и цивилне функције и њихов међусобни однос са нарочитим освртом на витешки ред
2. стечене функције, наследне функције и признања
3. ослобођеници и робови
4. наследници (крвно сродство, тестаментом и нужно наслеђивање)

IV. распоред и кретање војних јединица

V. однос становништва и религије

1. посвете боговима и проценат најзаступљенијих међу њима
2. посебно питање хришћана

VI. остало од мањег значаја (разбојништво, подаци о смртним случајевима ван подручног места становања и сл.)

Почетни корак у анализи социјалне структуре јесте прикупљање грађе. До сада је прикупљена грађа за крвно сродство и друштвену хијерархију за подручје источног дела провинције Далмације,² као и за друштвену хијерархију и војне јединице за подручје читаве Србије.³ Стога је могуће у образлагању схеме изучавања социјалне структуре становништва дати у извесним случајевима доста сумарне податке. У

¹ До сада је “зачетак” у анализи социјалне структуре становништва рађен у R. ZOTOVIĆ, *Population and Economy of the Eastern Part of the Roman Province of Dalmatia*, Oxford 2002, где је дата анализа друштвене хијерархије (цивилних и војних функција), начина сахрањивања (степен романизације, задржавања аутохтоних елемената), досељавања са стране, културних импулса и религијске основе становништва.

² *Ibid.*

³ Р. Зотовић, *Друштвена хијерархија на тлу Србије у периоду римске доминације (I-II)*, непубликовано.

сваком случају, анализа епиграфског материјала изискује са једне стране ономастичку анализу, а са друге анализу општих података (друштвених функција, војних јединица, религијске основе становништва и сл.).

Ономастичка анализа је неопходна у проучавању распадања родовских заједница. С једне стране у ономастичкој формули појединаца може се задржати име рода коме су појединац, а најчешће његови преци припадали, а с друге стране може се у оквиру развоја ономастичке формуле уопште, пренете на појединачне примере одређене микрорегије утврдити процес романизације у смислу слабења старије родовске заједнице и прерастања у нове друштвене јединице, где породица добија значајну улогу, а не више род, тј. родовска заједница.⁴ Поред тога за анализу распада старог родовско-жупског друштвено-економског система битно је утврђивање појаве немуниципалних функција и њихова анализа. За сада су утврђене две интересантне функције на нашој територији. Функција [*praef(ecto)*] *civitatum*... Публија Елија Пладомена Карванија, која је већ доста коментарисана,⁵ и функција *vico magister*.⁶ У хронолошком смислу процес распадања родовских заједница одговара периоду почетних облика римске доминације (тј. прелазни облици од домородачког ка римско домородачком) и римско-домородачким друштвеним облицима управљања, тј. од почетка I в. до средине II в. н.е. Пренето конкретно на епиграфски материјал, она се такође може пратити у ширем смислу у истом хронолошком периоду, а у ужем смислу са краја I в. до почетка II в.н.е. Период II в.н.е. представља период када је домородачко становништво већ широко прихватило епиграфику на надгробним споменицима. То је период у коме се јављају натписи локалне елите на одређеним друштвеним функцијама (декуриони, доктори, трговци, војна лица), или досељеног романизованог становништва, што се такође односи на досељавање привременог карактера по одређеној дужности. Обрнуто томе, III в. је период у коме је повећање епиграфског материјала значајно, и период када се на епиграфском материјалу уочава на одређеним подручјима релативно честа појава слабо романизованог становништва.⁷ Чак је на нашем подручју уочљива и појава лица на

⁴ Овај принцип анализе је применио још D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Iliri i antički svet*, Split 1989; *Idem*, Илirsке ономастичке студије I-IV, *Жива антика* 10/1-2 (1960); *ЖА* 13-14 (1964); *ЖА* 21/1-2 (1971).

Исти принцип је примењен још у ономастичкој анализи епиграфског материјала са подручја Комина и Коловрата, R. ZOTOVIĆ, *op. cit.*

⁵ М. ГАРАШАНИН, Црна Гора у доба римског царства, *Историја Црне Горе I*, Титоград 1967, 227-228. R. ZOTOVIĆ, *op. cit.*

⁶ М. МИРКОВИЋ, Римско село Bube код Сингидунума, *Сџаринар* 39 (1988) 99-104.

⁷ Види исто и код R. HÄUSSLER, The Romanisation of the Civitas Vangionum, *Institute of the Archaeology Bulletin* (London) 1994, 63.

епиграфским надгробним споменицима без права грађанства, што одговара периоду краја II и почетка III в., тј. пре 212. године.⁸ Стога је ономастичка анализа именованих формула битна за све тачке проучавања социјалне структуре, а нарочито за проучавање крвног сродства и друштвене хијерархије, у оквиру којих се на одређеним микрорегијама може пратити степен романизације становништва. С тим у вези је интересантно уочити Häussler-ово запажање да у III в. долази до појаве натписа из мање или релативно развијених области, што може да упути на постојање социјалних промена као што је дезинтеграција *civitas-a*.⁹

Досељавање у породичним групама за сада је утврђено једино за подручје источног дела провинције Далмације, за околину Коловрата и Комина, где су се досељавале породице *Paconii*, *Cipii*, *Gavienii*, *Statii*, од којих су неке биле и у крвном сродству (*Paconii*, *Cipii*).

Грађа прикупљена за анализу друштвене хијерархије показује да је однос цивилних и војних функција био у знатној предности за војне функције. Овај однос иде у бројном стању 345:159 војне наспрам цивилних функција. Најбројније цивилне функције јесу свакако функције *dekurion*, па затим *duumvir* и *edil*, док су међу војним функцијама најбројнији обични војници и ветерани. Одмах иза тога у оквиру друштвених функција долазе по бројности августали, едили, сакердоси, и интересантно *vilicus*, *questor*, *procurator* и *servus*. Разлике у бројности одређених друштвених или војних функција на појединим подручјима такође дају у анализи резултате о специфичности процеса урбанизације на појединим подручјима. Сигурно је да се ова метода мора комбиновати са методом анализе покретног археолошког материјала, иначе у појединим случајевима даје непотпуне или чак нетачне податке. Такав је случај са функцијом *medicus*, која се на подручју Виминацијума јавља једанпут на епиграфским споменицима, али покретни археолошки материјал показује да је лекара на овом подручју било у знатно већем броју,¹⁰ док писани извори дају податак да је према закону онога доба свака кохорта морала обавезно да има 4 лекара у своме саставу.

Изучавање витешког реда, бројност витезова и односа броја цивилних и војних витезова, од значаја је јер се енергија муниципалне аристократије једне провинције или области и њено значење у скали Римске

⁸ Оваква појава је нпр. уочљива на подручју Коловрата, М. Зотовић, Антички споменици и предмети са локалитета Коловрат код Пријепоља, *Рашка башићина* 1 (1975) 180, бр. 7; А. Цермановић-Кузмановић, Неколико споменика из некрополе у Коловрату, *Ужички зборник* 20 (1989) 8-10, бр. 5, сл. 5.

⁹ R. HÄUSSLER, *op. cit.*, 63

¹⁰ Податак добијен усменим путем од колеге др М. Кораћа, на чему му овога пута љубазно захваљујем.

империје могу проценити на основу бројности витешког или сенаторског сталежа.¹¹ Бројност витешког сталежа код нас није била велика, а однос цивилних и војних витезова показује преимућство последњих. Ово се можда може објаснити потребама стратешког значаја, јер је слична појава уочена и у другим провинцијама Доњег Дунава, а објашњава се управо померањем стратешког значаја са Рајне на провинције Доњег Дунава.¹² Процент витезова, нарочито војних, у градској управи је од значаја за анализу социјалне структуре. Појава знатног броја војних витезова у цивилној управи још увек се за сада не може објаснити разликама у значају војног фактора у појединим провинцијама.¹³ Константовање броја наследних и стечених функција и у оквиру њих почасних функција, од важности је за утврђивање развојних фаза друштвених структура, као и процеса романизације на одређеним микрорегијама. Бројно стање наслеђених функција (по принципу “са оца на сина”) или оних добијених као почасна звања, није од већег значаја у односу на укупан број констатованих функција, али је констатовано да је и у другим провинцијама Царства веома значајан утицај очев на каријеру синова.¹⁴ Све ово, као и анализа броја ослобођеника (па према томе бивших робова), спада у неопходности анализе социјалног успона или пада, како их је већ до сада формулисао G. Alföldy.¹⁵

У оквиру овога од значаја је такође и констатовање наслеђивања путем крвног сродства или тестаментa, с једне стране, или путем нужног наслеђивања, с друге, јер се нарочито у случају последњег утврђују корелације унутар или између одређених социјалних слојева.

Што се тиче распореда и кретања војних јединица, коментари за њих су углавном до сада код нас већ дати.¹⁶

Анализа припадника одређених војних јединица могла би у овом случају да да низ интересантних података у вези са етничком припадношћу појединаца, па самим тим и преношењем културних и религијских утицаја, индивидуалним степеном романизације и његовим статистичким поређењем са годинама службе и живота.

Посматрано у грубим цртама, религијски основ становништва не даје веће новине у анализи. Одмах је уочљиво да највећи број посвета при-

¹¹ L. MROZEWICZ, *Soziale Mobilität der Munizipalaristokratie in den Rhein-Donau Provinzen: Aufstieg in den Ritterstand (I-III JH)*, у *La mobilité sociale dans le monde romain*, Strasbourg 1992, 215.

¹² *Ibid.*, 217.

¹³ *Loc. cit.*

¹⁴ *Ibid.*, 220.

¹⁵ G. ALFÖLDY, *Soziale Mobilität in Römischen Keiserreich: Eine Datebank in Heidelberg*, у *La mobilité sociale dans le monde romain*, Strasbourg 1992, 72-73.

¹⁶ Види нарочито *Inscriptiones de la Mésie Supérieure (IMS)*.

пада Јупитеру, самостално или у култним заједницама, без обзира о ком подручју се ради. Посвете Јупитеру су бројније него посвете свим осталим божанствима заједно. Дубља анализа истога у поређењу са друштвеним функцијама дедиканата може дати интересантне податке за одређене микрорегије, односно урбане центре са њима гравитирајућом околином. Но, без обзира на дубину анализе, археологији у крајњој линији никада неће бити доступно да констатује у којој мери су вотивне посвете последица истинског религијског убеђења, а у којој мери уклапање у одређени друштвени сталеж или потреба напредовања на вишу функцију. Зато треба нагласити да су највећим бројем дедиканати Јупитеру декуриони.

Што се тиче хришћана, посебно је питање да ли се уопште њихово постојање у оквиру одређене друштвене заједнице на одређеној територији у периоду Римског царства може констатовати путем епиграфског материјала. Иако има веома мало вероватноће за тако нешто, нарочито за прве векове Царства, ипак овакву могућност не треба у потпуности одбацити. Стога је и остављена као "посебно питање хришћана" у оквиру религијске основе становништва.

УДК: 930.271=71 : 316.323.3(093.5)(37)

RADMILA ZOTOVIĆ

MAIN DIRECTIVES FOR STUDYING SOCIAL STRUCTURE OF SERBIA
POPULATION IN THE PERIOD OF ROMAN DOMINATION
ACCORDING TO EPIGRAPHIC MATERIAL

Summary

In this work we presented in brief the principal scheme for analysis of social structure of population on the basis of epigraphic material and main characteristics in their study. Principal scheme of analysis of social structure of population has six basic points: I disintegration of clan communities; II kinship; III social hierarchy; IV disintegration and mobility of military units; V relation of population and religion; VI other issues of lesser importance.

So far the detailed analysis of social structure of population was performed for the eastern section of the Roman province Dalmatia and also basic material for analysis of social structure in the territory of Serbia in the Roman times was gathered. Preliminary investigations reveal so far that ratio of military and civil functions was considerably to the side of military ones (345:159), that 2nd century was the period of occurrence of epigraphic material of the local elite and that in the 3rd century occurred epigraphic material of the barely romanized population. Most numerous civil functions were decurions, aediles and duumvires and military functions were common soldiers and veterans. Knightly class was not numerous and proportion of civil and military knights show that the latter outnumbered the former. Among votive dedications most frequent are those dedicated to Jupiter. For the time being problem of Christians could not be discussed on the basis of epigraphy and it is generally the question whether the data about the life of Christians in the period of Roman Empire could be expected at all on the epigraphic monuments.

10. 01. 2003.